

ADALÉKOK A JOGELMÉLET ÉS JOGSZOCIOLÓGIA HAZAI OKTATÁSÁNAK ÉRTÉKELÉSÉHEZ

BENCZE MÁTYÁS
egyetemi docens (DE ÁJK)

Amikor a jogelmélet és a jogszociológia oktatásának helyzetéről beszélünk, elengedhetetlen, hogy kitérjünk a jogi oktatás általános helyzetére. Azért is van erre szükség, mert az elméleti tárgyak oktatásának szervesen be kellene illeszkednie a jogi karok teljes oktatási struktúrájába. Ezen a területen szembe kell néznünk azzal a ténnyel, hogy ma a jogi karok, hasonlóan más felsőoktatási intézményekhez, tömegképzést folytatnak, és a végzett jogászok elenyésző hányada fog majd jogtudománnyal foglalkozni. Ez a kihívás és igény azonban nem azt jelenti, hogy csak a tételes jogot és az ahhoz tapadó gyakorlatot kellene oktatni, sőt ez a helyzet kimondottan megköveteli az elméleti képzés erősítését, ugyanakkor átgondolását.

A lényegi kérdés, hogy mi az a plusz, amelyet a jogelmélet és a jogszociológia nyújtani tud a tételes jogi tárgyakhoz képest. Tapasztalataim szerint az egyik problémát az jelenti, hogy a tételes jogi stúdiumoknak épp elég feladatot ad a legfontosabb jogszabályok, dogmatikai konstrukciók és felsőbb bírósági döntések megismertetése és begyakoroltatása a hallgatókkal. Még a szemináriumokkal együtt sem jut idejük arra, hogy felvázolják, egy-egy terület szabályozása mögött milyen jogfelfogás húzódik meg, azaz milyen módon törekednek arra a joggyakorlat résztvevői, hogy megoldják az adott terület speciális problémáit. Így nem kapnak képet arról, hogy mire is való a jog. Ha pedig nincs határozott felfogásuk arról, hogy milyen célok szolgálatába érdemes állítani a jogot, az kaotikussá teheti az általuk később folytatott joggyakorlatot, és kiszolgáltatathatja azt a különféle esetleges tényezőknek, illetve védtelenné teheti az illegitim nyomásgyakorlással szemben.

A tételes jog oktatása emellett arra sem ad lehetőséget, hogy a hallgatók megtudják, melyek a jogi szabályozás lehetőségei és a korlátai, milyen problémák megoldására alkalmas és mire képtelen az írott jog, vagy melyek a jogalkalmazásnak azok az általános törvényszerűségei, amelyek befolyásolják a jogi döntéseket.

A jogelmélet feladata ezért az lehet, hogy bemutassa, milyen jogfelfogások alakultak ki a jogelmélet történetében; egyes jogi gondolkodók milyen célt tulajdonítottak a jognak, milyen tágabb összefüggésben, milyen társadalmi célokra tekintettel jelenítették meg a jog feladatát (határozott jogfelfogással rendelkező vagy rendelkezik pl.

Savigny, Bentham, Posner vagy Dworkin). Ha ezeket a felfogásokat úgy mutatjuk be, hogy ábrázoljuk azt a kontextust, amelyikben az adott jogfelfogás megszületett, akkor nyilvánvalóvá tehetjük, hogy bármely jogrendszer megfelelő színvonalú működtetése igényli az elméleti reflexiót, a „jogászi jogelméletet”. Bentham koncepciója például az volt, hogy korának angol jogát meg kell tisztítani az akkori precedensjog zűrzavarától, ezért szükség van egy világos, precíz fogalmakkal operáló jogrendszerre. Munkásságának lényege egy ennek a célnak eleget tevő jogrendszer elméletének megalapozása volt. Mondhatjuk-e azt, hogy a mai magyar joggyakorlatnak nincs szüksége hasonló elméleti támogatásra? Egy aktuális példával élve: jelenleg a magyar bírói gyakorlat következetesen elutasítja azt, hogy megállapítsa az állami hatalom képviselőinek felelősségét jogalkotással okozott kárért. A bírói álláspontot nem lehet önmagában sem a jogszabályból, sem a polgári jogi dogmatikából levezetni. A gyakorlat megértéséhez az szükséges, hogy rekonstruáljuk a bíróságok felfogását az állami jogalkotó hatalom terjedelméről, korlátairól, illetve a demokrácielv és a jogállamiság egymáshoz való viszonyáról, továbbá arról, hogy miként fogják fel saját szerepüket a hatalmi ágak rendszerében. Ez után kaphatunk választ arra kérdésre, hogy tartható-e ez a felfogás, megfelel-e a Magyarország uniós tagságából fakadó követelményeknek, nem kellene-e azt egy korszerűbb felfogással felváltani (az Európai Bíróság joggyakorlata például ismeri a jogalkotással okozott kárért való felelősséget).

A gyakorlat érthetővé és vitathatóvá tételének feladatát azonban nem tudja jól ellátni egy olyan megközelítés, amely általános elméleti (akár filozófiai akár szociológiai) megfontolásokkal indítja az oktatást, mivel így elfedi a nyilvánvaló kapcsolatot a joggyakorlat és az arra reflektáló elmélet között. Hasonló gondot látok azzal a módszerrel, amely pusztán kronologikusan mondja el a jogelmélet történetét, és a különböző absztrakt eszmék (természetjogtan, jogpozitivizmus, szociológiai jogelmélet) változásaira fűzi fel az egyes elméleteket. Ettől a ponttól kezdve a teória „életidegenné” válik, és nem tarthat számot a hallgató érdeklődésére. Ezek a megközelítések inkább a jogelmélet tudományos igényű és szintű művelését alapozhatják meg, amely nélkül azonban még lehetséges magas szintű gyakorlati munkát végezni. Az önálló tudományos értékkel bíró elméleti oktatás inkább a doktori képzés keretei között volna elhelyezhető. A jogelméletnek a graduális képzésben meg kell mutatnia azt, hogyan képes hozzájárulni a joggyakorlat kompetens műveléséhez. Fel lehet például azt tární, hogy egy-egy gyakorlatban előforduló probléma eldöntése mennyire különböző lehet attól függően, hogy milyen jogelméleti felfogás hatja át az adott ügy megoldásán fáradozó jogász gondolkodását. Az említett tömegképzés és a gyakorlat felőli igények egy ilyen jogelmélet oktatás felé orientálnak.

Ennek az igénynek a kielégítéséhez pedig megfelelő tankönyv szükséges, és nem tudományos igényű megírt monográfiák vagy tanulmánykötetek, amelyekben olyan szerzőkkel vitatkoznak a tankönyvek írói vagy az egyes tanulmányok szerzői, akiknek alapos megismeréséhez évek kellenének. Mindez nem azt igényli, hogy egységes, standard tankönyv szülessen. Ebbe a koncepcióba az is beleillik, hogy akár minden kar más és másként oktasson, eltérő hangsúlyokkal. Az oktatási tapasztalat ugyanakkor azt mutatja, hogy kiemelkedően fontos lenne: maga a tankönyv tegye világossá, milyen jogfelfogást követ. E nélkül hiányzik az a szilárd elméleti keret, amelyen belül a hallgató elhelyezheti a tanultakat, amelyhez kötni és viszonyítani tudja az eltérő

jogelméleti törekvéseket. Ha ilyen nincs, akkor csupán a „levegőben lógnak” az egymástól gyakran konceptuális kérdésekben is különböző oktatott gondolatok, összefüggések, szerzők, irányzatok.

Ehhez természetesen fel kell vállalni az oktatóknak valamilyen határozott jogelméleti nézetet, azt azonban feltételezhetjük, hogy minden oktató rendelkezik ilyennel. Egyszerűen arról van szó, hogy a jogelméleti kutató nem is tud érdemben foglalkozni a tárggyal, ha nem áll rendelkezésre egy koherens és általa tudományosan igazolhatónak tartott fogalmi keret. Ennek világos tankönyvi rögzítését és átadást a hallgatók számára nem tekintem indoktrinációnak. Azáltal, hogy tudatossá tesszük: a gyakorlat mögött szükségszerűen célok, értékek illetve konceptuális választások húzódnak meg, azzal nem zárjuk el a leendő jogászokat attól, hogy a későbbiekben más jogfelfogást részesítsenek majd előnyben. Egy ilyen oktatási metódus alkalmas lenne arra, hogy intenzívvé alakítsa a jelenlegi, mindenről beszélni akaró extenzív képzés. Az általam ismert angliai egyetemeken jóval kevesebb jogelméleti felfogást ismertettek a hallgatókkal, de az ismertett szerzők gondolatai beilleszkednek egy logikai ívbe. Épp ezért a hallgatóktól ott joggal várják el, hogy tisztában legyenek a működő jogrendszer elméleti alapjaival.

Hogy világossá tegyem, mit értek határozott jogelméleti felfogáson, hadd hivatkozzak a most köszöntött Varga Csaba tankönyvként használt műveire. Bár egyáltalán nem könnyű olvasmányok egy joghallgató számára, az világosan kitűnik belőlük, hogy mi a szerző jogfelfogása: a jog nem rajtunk kívül álló mechanikus rendszer, amelynek egy jogász pusztán a technikai kezelésére képes, hanem „bennünk van” – a jog alakítása a jogász személyes felelősségének kérdése.

Egy szilárd fogalmi keret hozzásegíti a hallgatót, hogy képes legyen valamiféle kritikai viszonyulást kialakítani a gyakorlat jelenségeihez. Ha ez hiányzik, akkor a hallgatók, a későbbi jogászok, hajlamosabbak lesznek arra, hogy a fennálló jogi gyakorlatot egyszerűen adottként fogadják el anélkül, hogy felmerülne bennük a változtatás igénye. Ez a probléma már most is érzékelhető: nemrégiben vettem részt egy doktorandusz konferencián, ahol két alkotmányjogi tárgyú dolgozat (az egyik a gyermeki, a másik a szociális jogokat vizsgálta) szerzői alaposan és részletesen ismertették az Alkotmánybíróság releváns döntéseit anélkül, hogy megtudhattuk volna: mi is a szerzők véleménye az AB gyakorlatáról, miként értékelik azt. Számomra az vált világossá, hogy nem volt álláspontjuk arról, melyek volnának a helyes válaszok ezekben a kérdésekben.

Ezekre a kihívásokra tekintettel értelmezném a jogszociológia lehetőségeit is. Amíg a jogelmélet elsősorban a normativitás kérdéseivel (a nyilvános jogi érvekkel, illetve konceptuális és igazolási kérdésekkel) foglalkozik, addig a jogszociológia a felfedezés-elmélet területén marad (a gyakorlat mögötti nem nyilvános összetevőket kutatja). Ebből a perspektívából kell valamilyen hasznosítható ismeretet szolgáltatni a jövő jogászainak. Meggyőződésem szerint ezért nem szakszociológiaként kellene oktatni a jogszociológiát, hanem a joggyakorlat által generált problémák mögötti hátteret kellene szociológiai eszközökkel elemezni és érthetővé tenni a joghallgatók számára. Konkrétabban fogalmazva: például nem a jogtudat kutatásokat vagy a konfliktusok megoldásának ideáltípusait kellene tanítani, hanem a bírói gyakorlat ellentmondásosságának, inkoherenciájának okait, a jogértelmezést befolyásoló tényezőket

(például: „csúszós lejtő” effektus), a technikai fejlődésnek a joggal szembeni kihívásait vagy éppen a különböző érdekek hatását az ítélkezésre és a jogalkotásra. Mindezt esetek elemzésén keresztül kellene bemutatni, és ehhez a magyar joggyakorlat számos példát is szolgáltat. Ezen a téren is nagyon fontos, hogy valós, létező problémákból induljunk ki, és ne általános összefüggésekből. Mindez hozzájárulhat ahhoz, hogy a majdani jogászok képesek legyenek felismerni egy adott bírói döntés jogi és nem jogi meghatározó tényezőit, és így kompetens módon hozzájárulni a joggyakorlat fejlesztéséhez.